

KÖNYVESPOLC

PÉTER LÁSZLÓ

Csongrád megye irodalmi öröksége

Új könyvének szegedi bemutatóján a szerző arról beszélt, hogy az összegezés, a betakarítás időszakának terméke a *Csongrád megye irodalmi öröksége* című kötet, amely a Bába Kiadó gondozásában jelent most meg. Rögtön arra kellett gondolnunk: gazdag a termés, van mit a betakarítani a szellemi szférára. A Szegedi Szabad Szó című lapban 1945-ben megjelent első könyvismertetése óta – amikor Veres Péter, Darvas József, Illyés Gyula, Somogyi Imre műveire hívta fel a figyelmet – nemcsak rendszeresen figyelni az irodalmi életet, hanem tudósít is ismereteiről, elményeiről. Az irodalomtörténeti pálya eddigi évtizedeiben alapos filológiai felkészültséggel megalkotott szövegkiadások és monográfiák teremték, miközben tanulmányoknak, újságcikkeknek hatalmas sorozata készült Szeged és környéke irodalmi hagyománykincséről. Ezekből az írásokból megjelent már néhány impozáns tartalmú, nagy sikerű tematikus gyűjtemény. A szerző 1997-ben *Tömörkény világa*, 1999-ben *Móra műhelyében*, 2000-ben *József Attila nyomában*, 2002-ben *Juhász Gyula* címmel adta ki változatot tanulmányait, amelyekből kitűnnek érdeklődésének legfőbb irányai.

Nagyon tévedne, ha valaki úgy gondolná, tematikai beszűkülés jellemzi Péter László kutatói világát. A tudatosan vállalt feladatok ugyan valóban összeszedettségéről, elkötelezettségéről vallanak, de tág a látóhatár, mindig feltárulnak az összefüggések, nem feledkezik meg a nagy egészről. Érthető viszont a „helyi” témák előtérbe kerülése. Idézőjelbe tesszük a jelzőt, mert Péter László tollán a *helyi* mindig a *teljes* kép figyelembevételével jelenik meg, azt színezi, árnyalja. Lehet Tömörkényt, Mórárt, a fiatal József Attilát, Juhász Gyulát vidéki költőnek tekinteni? Nem: az *egyetemes* magyar irodalom jeles alkotói ők, miközben egyértelműen felismerjük tematikájuk, írásmódjuk helyi gyökérzetét, motívumait. Ezekről – Szeged környéki viszonylatban – kevesen tudnak olyan sokat, mint Péter László, ezért képes számunkra újat mondani.

Könyvének bevezetőjében a szerző több oldalról is megközelíti irodalmunk helyi hagyományainak mivoltát, jelentőségét, példákkal érteti meg a kötődések szerepét. Idézi – többek között – Juhász Gyulát, akit Kossuth vásárhelyi szobra versre ihletett, Illyés Gyulát, akit „megrázott Petőfi vélt kezényoma a sárszentfőrcini öreg iskola kilincsén”, Móra Ferencet, akinek *Ének a búzamezőkről* című regénye által Domaszék bevonult az irodalomtörténetbe. A költők, írók jelenléte által támadt emlékhelyekhez kultuszjelenségek kapcsolódhatnak, s Péter László megértéssel gondol azokra, akiket meghat klasszikusaink közvetlen környezetének megismerése. Határozottan állítja azonban: „Természetesen számunkra is első a mű, tehát a kultusznak tárgya elsősorban a vers, az elbeszélés, a regény. Az ember, aki; a hely, ahol; a toll, amellyel írta – csak a második.” Nagyon fontosnak tekintjük a folytatást: „Am tudjuk, hogy e másodlagos kultusz tárgy, a környezet, a keletkezéstörténet, a tár-

gyi és életrajzi háttér egyrészt segít magyarázni az elsőt, a művet, másrészt alkalmas arra, hogy közelebb hozza az olvasóhoz: értelmi befogadását érzelmi hatásokkal fokozza, serkentse.” Ez a felfogás juttatja el sikerrel Péter László írásait a szép számú honismereti, helytörténeti érdeklődésű olvasóhoz.

Az új könyv folyóiratokban, újságokban, tanulmánygyűjteményekben korábban közzétett írások gondosan megszerkesztett gyűjteménye. A Bevezető után két nagyobb egységet fedezhetünk föl benne. Előbb három alkotó – Ady Endre, József Attila és Móricz Zsigmond – Szegedhez és régiójához való kötődéseiről olvashatunk érdekes adalékokat, majd pedig a betűrendet követve Csongrád megye településeinek irodalmi örökségével ismerkedhetünk meg a szerző kalauzolásával Algyőtől Zákányszékig. Változó terjedelműek ezek a közlemények aszerint, milyen feladat vagy szándék hozta létre őket. Van köztük szinte teljességre törekvő monografikus feldolgozás (például Szatymazról szólván), s van egyetlen életművet röviden jellemző alkalmi cikk (például Kiszombor esetében). A feladattól és az eltérő kidolgozásmódtól függetlenül azonos értékek ragadják meg az olvasó figyelmét valamennyiben, s ezek az értékek a szerző felkészültségéből, látásmódjából következnek. Az egyik s talán leginkább feltűnő érték a tények tisztellete, ami a részletek rajzában, a filológiai hitelességben nyilatkozik meg szembetűnően. Ez szorosan összefügg az anyagismeret gazdagságával, s annak képességével, hogy akár egy első pillantásra jelentéktelennek tűnő költői motívumot is elhelyezzen az életmű egészében. Elősegíti a bemutatás szemléletességét, hogy Péter László az irodalom, a nyelvészet és az etnográfia területén egyaránt felkészült tudós, így aztán a folklórclemek, a nyelvjárás vagy a néphagyomány jelenségei sem kerülik el figyelmét. És bár a szerző objektivitása következetesen érvényesül, azért megtalálja módját, hogy a saját személyisége rendre átsűssön sorain.

Nagyon tanulságos, ahogy a szerző *Adyról* szól ebben a könyvben, akit nem fűztek szoros szálak Szegedhez, mégis van róla érdemi mondanivalója. Igaz, versei nagyon korán bekerültek a szegedi lapokba, de az ifjú költő nem fogadta el a Szegedi Napló hívasát. Ady már Nagyváradon megismerkedett a szegedi Dankó Pistával, Szegedre azonban 1902 nyarán azért jött, hogy a párbajozás miatt reá kirótt büntetést, az ötnapi államfogházat kitöltse. Újságíróként voltak vitái szegedi lapokkal, ezekről Péter László részletesen tájékoztat, s megismerjük Ady verseskönyveinek helyi visszhangját, a szegedi íróknak – elsősorban Juhász Gyulának – Adyhoz fűződő kapcsolatát. Pusztaszer, Vásárhely, Makó is adott mondanivalót Adynak, anélkül, hogy megfordult volna ezeken a településeken. Egészen más, sokkal szorosabb *József Attila* kötődése a régióhoz, amelyről cikksorozatban adott áttekintést Péter László 1980-ban. A nehéz sorsú ifjút gyámja a makói gimnáziumba adta, ott vált igazi költővé, került kapcsolatba Juhász Gyulával, ott született (és Szegeden jelent meg) első verseskönyve: *Vásárhely, Kiszombor, Szeged* meghatározó, sőt gyakran

megrendítő élményeket adott költészetének, amelyek életrajzából közismertek. Péter László azonban új adatokkal pontosítja ismereteinket, s föltárja azokat a személyi kapcsolatokat, amelyek a fiatal József Attila gondolkodásmódjára és sorsára hatottak. A témából következik, hogy *Móricz Zsigmond*ról írva megint más megközelítést választ. Az eredetileg a mi folyóiratunkban 1996-ban megjelent tanulmánya – a szerző szavával – „mogyoróhéjban” sorakoztatja fel az író Csongrád megyei kapcsolatait, amelyek Makóhoz, Szegedhez, Vásárhelyhez, Szenteshez, Sövényházához, Szegvárhoz fűződnek.

A könyv második, terjedelmesebb része sajátos irodalmi kalauz a Szeged-vidéki településekhez. A szerző olvasmányos, eleven stílusba élvezetessé teszi a vele megtett utunkat. Helytörténelmi felkészültsége érvényesül a kertészsképet felosztató Palásthy József esetének rajzában, aki a Pallaviciniek jószágigazgatójaként „szétveret falut és tanyát” (ahogyan az József Attila *Hazám* című versébe bekerült). Hasonló érdemét látjuk, amikor Földeák ürügyén Eötvös Józsefről ír, amikor a Kiskundorozsmán született Jerney János östörténelmi akadémikus pályaképét vázolja föl, illetve amikor Makó kapcsán feltárja a már-már elfeledett Dobsa Lajos (1824–1902) irodalmi és közeleti tevékenységét. Máskor természetesen elsősorban irodalomtörténetként közelít tárgyához – mint Csongrád, Hódmezővásárhely, Rószke, Szatymaz, Szentes esetében –, vagy pedig egy-egy ott született mű értékelése kapcsán ír valamely településről (pl. Kistelek, Kiszombor, Nagymágoocs, Tiszasziget). A filológusi és műelemző hajlam és tudás érvényesülése ad frissítő percek az olvasónak, amikor például Juhász Gyula makói verseiről vagy Balázs Béla jelképrendszeréről esik szó. Gyakran fonódik össze történelem és irodalom; jó példa erre a Pusztaszzerrel foglalkozó két írás. Szívesen szól a helyi vagy a helyre látogató híres emberekről (Szőreg, Tápé), s mindenütt megnyilvánul a helybéli „kisemberek” magatartásmódjának, nyelvének tisztelete, Tömörkény, Móra, Kálmány Lajos népének szeretete. Maga is sokat tanult tőlük: szemléletes elbeszélésmódot, nehéz helyzetekben hűséget, erkölcsi tartást.

Péter László valóban *otthon van* ezen a tájon. S ez nemcsak azt jelenti, hogy alapos ismeretekkel rendelkezik, hanem hogy a kevésbé fölfedezett részleteket is látja, újat tud tehát mondani. Nevezhetnénk ezt a könyvét szellemi útirajznak (nem véletlenül hivatkozik Szabó Zoltán híres *Szerelmes földrajz* című művére), hiszen aki elolvassa, a helyi kultúra jellegzetes vonásait ismerheti meg. Érdemes volt ezeket az írásokat újságok, folyóiratok gyűjteményes kötetek lapjairól ebbe a külön kötetbe összegyűjteni, átmenteni. Azért is, hogy a szerző munkásságát jobban áttekinthessük, s azért is, mert az olvasó rádöbbenhet e könyv által – Illyés szavait idézve –, hogy „a táj megszépült, patinát és lelket kapott”. Magam szívesen venném kezembe Péter László 1974-ben megjelent „Szeged irodalmi emlékhelyei” című szépírói éretnyekkel bíró irodalmi útikönyvének új kiadását is, s érdeklődéssel várjuk a betakarítandó termés további asztaligait.

Kovács Dániel

BOTLIK JÓZSEF:

Nyugat-Magyarország sorsa, 1918–1919.*

E pár soros könyvajánló írója a Vas megyei Egyházsrádocon született, a magyar-osztrák trianoni határ közvetlen közelében. Ott járta ki, ún. osztatlan iskolában, az elemi négy osztályát. (Azután a csurgói református gimnázium tanulója lett, 1941-ben). Ezek az életrajzi adatok nem önmegtudatosi szándékból kerültek ide. Hanem amiatt, mert Botlik József megrázó, hiteles források tömegén nyugvó, ahogy mondják: részletesen okadatozott könyve eszembe juttatta, valósággal „kiprovakálta” őket. Az első emlék, amit a kézirat olvasása fölillantott bennem, hogy abban a református (és minden más) elemi iskolában, ahol a betűvetést és több minden mást megtanultam, az egyetlen tanterem falán ott függött Vas vármegye közigazgatási térképe. S harmadik osztályos korunktól fogva nem telt el nap, hogy rektortanítónk valakit ne szólított volna a térkép elé: „mondd el és mutasd meg, mit veszített megyénk a szörnyűséges trianoni békével” (s amit persze vissza kell szereznünk). Mondtuk és mutattuk: Ausztria vette el a felsőöri és a németújvári járást, Jugoszlávia a muraszombati járást. Csonka vármegyénknek így tíz helyett hét járása maradt. (A községi járásnak csak egy része került át.) S duplán égett az arcunk: a felelés izgalmától és a bennünket sújtó gyalázatától.

Amikor azonban olvastam Botlik József kéziratát, a ma is égető szegényhez valami eszmélet feletti megdöbbenés társult. Mi lett volna, hasított belém, mint valami szörnyű rémálom, ha a többi szomszédunknál semmivel sem kevésbé mohó és gátlástalan ausztriai vezetés területből vágya, akkor maradéktalanul teljesül?

Olyanféleképpen, mint a cseheké, románoké, szerbeké. Hiszen a friss osztrák köztársaság erősen balos politikusai az egész Nyugat-Magyarországot: Pozsony, Moson, Sopron, Vas megyéket teljesen, és Zala megye északnyugati sávját a Celdömök–Túrje–Zalaegerszeg–Lenti–Alsólendva–Csáktornya vasútvonalig szellették volna bekebelezni. Már 1918. november elején – írja a könyv szerzője – létrehozták Bécsben a Westungarische Kanzlei-t, a Nyugat-Magyarországi Hivatalt, hogy annak keretei között, irányítása alatt előkészítsék, ha kell: fegyveres csoportokkal is, a 16 ezer km²-es terület elcsatolását. Ami azonban leginkább fölháborító lehet: a példa nélkül álló erkölcsstelen osztrák gondolkodás. Hiszen Ausztria attól a társállam-országtól, az Osztrák-Magyar Monarchia tagjától akart volna színmagyar lakosságú területeket elrabolni, amelynek katonáival katonái négy éven át együtt ontották a véruket a közös uralkodó parancsára. Lehet-e visszatartóbb szándék a világban, mint megrabolni azt, akivel együtt szenvedtünk, együtt buktunk?

Ami pedig szinte megdermesztette a magamfajta embert: te jó Isten, mi lett volna velem, ha az elképesztően otromba mohóság teljesül? Ha a falum és az egész megye Ausztriához kerül? Vajon lettem volna-e? S ha igen, mi lett volna velem, belőlem? Osztrák állampolgár? Eredendő mivoltát, összes felmenőit eltemető, meghasonlott, frusztrált lelkű kisebbségi, amolyan

* Megjelent a könyv Ajánlásaként.

asszimilálódott osztrák-német? Belegondolni sem jó – bármennyire is tombol ma az internacionalista-globalista propaganda örülete.

A szerző könyve persze nem az egyes emberről (mint pl. rólam), hanem rólunk, magyarokról szól. Arról az ország-darabról, amelyiknek több mint három éven át tartó súlyos gondjait s a magyar erőfeszítések sikereit pontos, tárgyilagos, de nem szentvelen fejtegetésekben tárja elénk Botlik József, hiszen az eredeti osztrák követelések – kizárólag önmagunknak köszönhetően – 1918 novemberre és 1921 decembere között nagymértékben visszaszorultak. A rettenetes országdarabolás elleni tiltakozás egyetlen kisebb sikerét itt érthette el a korabeli nemzeti akarat. Köszönhetően a magyarországi kommunisták bukását követő hazai hatalom diplomáciai mozgásának. Leginkább mégis az önkéntes katonai és polgári szembenállásnak. E körbe tartozott a soproni népszavazás kicsikarása, egyes határzónába eső falvak igen határozott módon kifejezett követelése, ellenállása (s ennek eredményeként pl. szülőfalum szomszédja, a horvátok lakta Szentpéterfa s az őrségi falucska, Szomoróc – ma Kercaszomor – visszaszerzése). Nem utolsó sorban a magyar félyveres önkéntes felépése (benne a Lajta bántással), a nyugat-magyarországi felkelés ereje csökkenenti tudta – már a békekötés aláírása után! – az elképesztő területablás mértékét.

A könyv és annak tárgya azt is példázta: bármennyire vert helyzetbe kerül egy-egy közösség, ha nem adja meg, nem adja föl magát, akkor a mégoly hatalmas ellenőrökkel szemben is mindig volt vagy lehet értelme az ellenállásnak, a szembeszegülésnek. Mi több, az erőfeszítés akár kézzelfogható eredményeket is hozhat. Akkor persze, ha meghozzuk, ha meg tudjuk hozni a szükséges áldozatot. Mint akkor a Nyugat-Dunántúlon nemzetünkért fellépők meghozták akár a legnagyobbat: a hősiesség véraldozatot is. Áldozatok értelme akkor is elvitathatatlan, ha ez a hősiesség példa nélkül álló egész eljárásán sokat nem igen tudott változtatni. Az új nevű Burgenland elszakított területén az 1910-es népszámlálás idején 24 500-an vallották magukat magyarnak (és 64 ezren beszéltek magyarul is). Mára az öslakosok között a magyarok száma talán 4 ezer körül mozog. Arányát tekintve itt szenvedték el a legnagyobb méretű asszimilálódást az elszakított magyar kisebbségek: a lélekszám a korábbiak 1/6-ára zuhant! Az osztrák demokrácia és kisebbségpolitika nem éppen nagy dicsőségére.

A történet szerző neve, túl a szakma szűkebb körében, ma már a tágabb nyilvánosság előtt is ismert. Korábbi könyvei és tanulmányai, amelyek ugyancsak egy elcsatolt területtel, Kárpátaljával foglalkoznak, okkal váltottak ki kedvező visszhangot. Megjósolható: hasonló fogadtatásra számíthat ez a könyv is. Meggyőződésem szerint könyvét nem csak ajánlani illene az olvasók figyelmébe, hanem tárgya, okfejtése és jó stílusa folytán egyenesen kötelező olvasmánnyá kellene tenni. Elsőként persze a Dunántúl nyugati térfelén lakó honfitársainknak. De rajtuk kívül igen sokat javíthatna mindnyájunk tépelt történelmi tudatán, minden magyarok nemzetudatán is.

(Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvagy, 2008.)

Für Lajos

OROSZ ILDIKÓ (szerk.):

Magyarok a Tisza-forrás környékén

Fontos könyvet adott ki a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola *Orosz Ildikónak*, az intézmény elnökének a szerkesztésében, a Felső-Tisza-vidéken élő magyarok anyanyelvi oktatási helyzetéről egy kutatás tükrében. A hat tanulmány tartalmazó kötet igen alapos áttekintést nyújt a legnépesebb kárpátaljai magyar szórvány jelenlegi helyzetéről, feldolgozza a kistáj ezzel kapcsolatos adatait, amelyeket a főiskola kutatói újabb tényekkel, ismeretekkel tettek gazdagabbá. Képet kapunk az ottani végvidék magyar anyanyelvi, illetve anyanyelvi oktatásának mai állapotáról, valamint a továbbélés lehetőségeiről.

A gyűjtemény nemcsak tudományos munka, hanem érzelmi töltetű látélet is az elmúlt több mint fél évszázadról. Amikor két évtizede 1989. február végén, Ungváron létrejött a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség*, a KMKSZ, az alakuló gyűlésen és az utána következő számos rendezvényen az alföldi/tiszaháti tömbmagyarságból sokan rácsodálkoztak azokra, akik a Felső-Tisza-vidékről érkeztek, és feltárták az ottani magyarok helyzetét, súlyos gondjait. A hajdani Máramaros vármegye északi részén lakó szórvány-magyarok akkor olyan különlegességnek számítottak a kárpátaljai tömbmagyarság számára, mint a kárpátaljai magyarság az anyaországiaknak az 1980–1989-es évek fordulóján. Pedig a kárpátaljai magyarokat nem választotta el szögcsatornás államhatár a Felső-Tisza-vidéken lakó nemzetársaiktól, de köztudott, hogy a szovjet diktatúra idején még a járási határokon sem volt könnyű az átkelés az állandó rendőri ellenőrzés miatt, ráadásul a tiszaháti tömbmagyarság ősi szálláshelye szigorúan ellenőrzött államhatár-zónában feküdt. Így fordulhatott elő, hogy a beregszászi, ungvári, munkácsi, nagyszőlősi járási magyarok a több évtizedes elzártság, az ismeretek hiányában így faggatták a máramarosi magyarokat: „Honnét tudsz magyarul?” Még abban sem különböztek az anyaországiaktól, hogy megértették volna, miért sértődnek meg a fenti kérdés kapcsán azok a nemzetársaik, akik a Felső-Tisza-vidékről jöttek. Pedig ugyanazt éltek át, mint amikor az anyaországiak részéről hangzott el hasonló kérdés a tiszaháti magyarokhoz. Aztán a Szovjetunió 1991. decemberi felbomlása után megnyílt a határ, és eljött a nagy várakozások kora, ami azonban csak néhány évig tartott, mert a lehetőségek végül csak kevesek számára voltak korlátlanok. Így volt ez a Felső-Tisza-vidék magyarsága esetében is, a fellángolt odafigyelés egy idő után alábbhagyott, időnként úgy tűnt, mintha kihunyott volna a kárpátaljai és az anyaországi személyek, szervezetek részéről. Szerencsére volt, és napjainkban is van egy szervezet, az 1991. decemberében alakult *Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség*, a KMPSZ, amely mindig rendszeresen segítette, támogatta a Felső-Tisza-vidék szórványmagyarságát nemzeti identitásának megőrzésében, anyanyelvének ápolásában.

A kötetet összeállító Orosz Ildikó bevezető dolgozata a könyv tárgyát kitégytva, a kárpátaljai magyar szórványok anyanyelvi/anyanyelvi oktatását elemzi a XXI. század elején. A szerző előljáróban leszögezi, hogy a kárpátaljai szórványok térbeli elhelyezkedése, népesség-

ge, identitásának foka, és az utóbbit erőteljesen meghatározó történelme tájanként más, ezért külön, a helyi körülményeket figyelembe véve kell foglalkozni oktatásukkal, magyar anyanyelvük ápolásával. Számarányuk alapján a következő települések magyar lakosait tekintni szórványoknak, még akkor is, ha egyes helységekből a számuk több ezer fő. Például a megyeszékhely Ungváron, melynek 115 ezer lakosából a 2001. évi népszámláláskor nyolcezer, Munkács 81 ezer fős népességéből hétezer volt magyar nemzetiségű. A további települések, ahol a magyarság szórványban él: Nagyszőlős, Beregrákos, Percsény, Nagybereszna, Órdarma, Szerednye, Huszt, Técső, Szolyva, Aknaszlatina, Visk, Bilke, Rahó, Körösmező, Gyertyánliget, Tiszabogdány, Terebesfejrpaták, Nagybocskó, Bustyaháza, valamint ide sorolható a magyar–ukrán/ruszin nyelvhatár peremvidéke a hajdani Ung és Ugocsa vármegyék területén.

Az elmúlt évtizedekben, azaz Kárpátalja 1944. októberi szovjet megszállása után a szórványvidékek magyar anyanyelvű intézményrendszere tájaként, illetve városként másként fejlődött. Emiatt egységes szempontok alapján lehetetlen felvázolni mai oktatási helyzetüket, és nem lehet azonos megoldásokat találni számukra. Emiatt az anyanyelvű/anyanyelvi oktatásukat csak a helyzetüknek, az igényeiknek és a lehetőségeiknek a figyelembe vételével lehet, illetve kell megszervezni. A nagyobb településeken (Munkács, Ungvár, Nagyszőlős, Técső, Aknaszlatina), illetve a nyelvszigeteken (Beregrákos, Visk) 1945. után a magyarságnak még kellő ereje volt, mert külön negyedekben, illetve utcákban élt, ahol magyar tannyelvű iskolák működtek. E közösségeket külön csoportnak kell tekinteni, mert sem ők maguk, sem a kárpátaljai magyar közösség hosszú ideig nem szórványként határozta meg a helyzetüket. Az 1970-es évek szovjet internacionalista törekvései főleg a városok (Nagyszőlős, Munkács, valamint Aknaszlatina) magyar iskoláit sújtották, mert azokat olyan ún. internacionalista iskolákhoz esatolták, melyekben orosz, ukrán és magyar párhuzamos osztályok működtek. Emiatt az 1980-as évek végére ez tanodákban a magyarok osztályok létszáma már oly mértékben csökkent, hogy elérte a bezárás-hoz szükséges határt.

Az anyanyelvi oktatás szempontjából a múltban is, napjainkban is szórványhelyzetben vannak az ungvideki, a bereg-vidéki és az ugocsi tömbmagyarság nyelvhatárán elhelyezkedő helységei, az utóbbi területen például Királyháza, Fancsika, Mátyfalva, Tekeháza, Feketeardó. Fontos megemlíteni, hogy a kárpátaljai magyar közösség szórványon még ma is csak a Tisza, a Latorca, az Ung és a Borzsa folyók felső szakaszának mentén élő magyarokat érti. A kötet szerzői az előbbi megközelítések alapján vizsgálták meg a Tisza forrás környékén élő szórványmagyarság helyzetét, különös tekintettel annak anyanyelvi oktatására. E Felső-Tisza-vidéknek nevezett terület Körösmezőtől, a Tisza eredetétől Huszt városáig terjed, és azon településeket foglalja magába, ahol kisebb-nagyobb számban magyarok laknak. Nem véletlen, hogy az 1980-as évek végén a magyar nyelv iránti érdeklődés és tanulás első formái is itt jöttek létre, amikor *Bilics Éva* Rahón, a helyi kartonpapírgyárban megszervezte a Petőfi anyanyelvi klubot. Ide főleg nagymamák jártak, akik magukkal vitték az uno-

kákat is, hogy magyar népi játékokat, verseket, mondókákat tanuljanak. Persze hosszú volt az út napjainkig, mert a szinte a semmiből kellett újraindulni. 1944. október után a kommunista diktatúra szinte teljesen megszüntette a magyar nyelv oktatását a Felső-Tisza-vidéken, csak Aknaszlatinán, Técsőn és Visken működhetett magyar iskola. A többi helységben az anyanyelvhasználat évtizedeken át a családba és a templomba szorult vissza.

A Szovjetunió felbomlása után a szülők kérésére már Huszton, Rahón, Körösmezőn, Gyertyánligeten (sőt a távoli Latorca parti Szolyván) is indítottak magyar tannyelvű osztályokat. A Tisza forrásánál főként a KMKSZ, az KMP SZ, és a római katolikus egyház támogatásával működnek ezek az intézmények. A 2006/2007-es tanévben a Felső-Tisza-vidék hét településén összesen 78 osztályban 1187 tanulót 160 pedagógus oktatott. A fenti tanévben Rahó kivételével, az említett hat településen magyar óvodai csoportok is tevékenykedtek állami, illetve a katolikus és a református egyházi fenntartásban. Técsőn két oktatási intézmény működött, egy-egy középiskola, illetve egy 12 osztályos líceum.

Az intézményi oktatás mellett jelentős az igény az anyanyelv és a magyarságismeret iránt azokon a településeken is, ahol a magyarság a nyelvcsere határára ért. Sokan már az ukrán tartják az anyanyelvüknek, miközben kényszerűen már a szüleik is ukrán iskolát végeztek a szovjet időkben, de szeretnék megismerni nagyszüleik anyanyelvét, kultúráját. E helységekből, az említett településeken kívül Tiszabogdányban, Nagybocskón, Taracközön és Bustyaházán a KMP SZ szervezésében ún. vasárnapi iskolák működnek, ahol különböző korú fiatalok tanulnak magyarul a helyi iskolában, az óvodában és a plébánián. Az idézett tanévben, 34 csoportban 537 tanulót 53 pedagógus oktatott. Az előbbiekhöz kapcsolódik *Gabóda Éva* dolgozata, aki a Felső-Tisza-vidéken működő magyar tannyelvű óvodák helyzetét elemezte a kataszteres adatbázis tükrében, valamint *Molnár Eleonóra* „A kisebbségi fogalom tipológiája és a kisebbségi oktatás lehetőségei” című elméleti tanulmánya.

Alapvető kutatást végzett a Felső-Tisza-vidék kárpátaljai részének helye és szerepe a magyar kultúrkörben címmel *Punykó Mária*, aki megállapította: a népszámlálási adatok szerint az 1920. évi trianoni békediktátum óta a vidék magyar lakossága fokozatosan csökken, erőteljes az asszimiláció. A legidősebb nemzedék még kétnyelvű, a középkorúak többsége még ért magyarul, a szókincsük azonban passzív, a családban már nem használják a magyar nyelvet, a fiatalok pedig ukrán nyelvűek. Az ifjak egy része a hitoktatásnak és a vasárnapi iskolák megszervezésének köszönhetően tanulja, gyakorolja az ősei nyelvet. A fenti helyzetekből érzékelhető, hogy a Felső-Tisza-vidéken élő magyar családok különböző fokon, de mostanáig megőrizték identitásukat. Ebben döntő szerepe volt évtizedekig a római katolikus egyháznak, ahol a liturgia nyelve kizárólagosan a magyar volt. A szórványban napjaink jelensége, hogy az identitás erősen kötődik a valláshoz, a magyar nyelv ugyanis számukra az Isten nyelve, ezen a nyelven imádkoznak, beszélnek egymással a templomban, a vallási ünnepeken. Az istenházában a gyerekek is magyarul beszélnek egymással, de az udvaron már átváltak ukrán-

ra. Magyarul nem káromkodnak, azt „szovjetül” teszik, mint mondják. A nyelvcsere előhaladt, amit az is bizonyít, hogy a nagyszülők még megtanítják az unokáikat magyarul imádkozni, de már ők is inkább ukránul szólnak hozzájuk, különösen a közterületeken. Az utóbbi években a helyi lelkészek már kétnyelvűek, ami azzal a veszéllyel jár, hogy a magyar nyelv a templomban is végzetesen hátrébe szorul. A hitélettel ellentétben, a Felső-Tisza-vidék magyarságának a hagyományokat kis mértékben sikerült megőriznie, szokásaiban, nyelvhasználatában, kultúrájában a többségi ukrán nemzethez igazodott, de a magyarsághoz való kötődése is jól érzékelhető.

Az előbbi tanulmányt jól egészítik ki annak az empirikus vizsgálatnak az eredményei *Hutterer Éva* tollából, amely a vidék magyarságának hitéleti, kulturális, nyelvi és néprajzi állapotát tárta fel 2004 őszén és 2005 tavaszán. A kutató megállapította, hogy a szovjet diktatúra idején hátrébe szorított magyar nyelvhasználat a hagyományok és a szokások gyakorlását is korlátozta. Mindez a nyelvhasználat romlásához vezetett, amely jól megfigyelhető az adatközlők beszédén. A szokások egy részét már nem gyakorolják, a meglévők pedig módosult formában, erős interetnikus hatásokat tükrözve élnek tovább. Ugyanez jellemző gazdag hiedelemvilágukra, amelynek felgyűjtése újabb kutatást kíván.

Végezetül az országos helyzetre villant rá *Csernicskó István*, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és *Melnyk Svitlana*, a kijevi Sevcsenko Nemzeti Egyetem tanára *Az ukrán kisebbségek és a nyelvi oktatás* című tanulmányában. Felhívják a figyelmet arra, hogy napjainkban az ukrániai ukrán, és nem ukrán anyanyelvű tanulók iskolai terhelése jelentősen eltér egymástól. Amíg az ukrán anyanyelvű gyermek pihen, játszik vagy éppen az egyetemi felvételre készül, kisebbségi kortársa az államnyelv elsajátításával bírkózik. Bár a nemzetiségi tanulók sok időt, erőt és pénzt fektetnek az államnyelv ismeretébe, a jelenlegi körülmények között még sem megfelelő szinten ismerik az ukrán nyelvet. Ennek egyik oka, hogy a jól kitapintható az államhatáron szegregációs és asszimilációs politikai szándéka, amelynek Ukrajnában hagyományai vannak. A szovjet diktatúra idején az állam külön képzett olyan orosz szakos tanárokat, akik nem orosz anyanyelvűeknek oktatták az orosz. Sőt külön módszereket, tankönyveket dolgoztak ki az egyes kisebbségek számára. Az orosz nyelvet (akárcsak az idegen nyelveket) kis csoportokban tanították, a nemzetiségi iskolákban/osztályok pedagógusai kiemelt munkabért kaptak.

Ukrajnában, napjainkban is jól érzékelhető az iménti „lenini nemzetiségi politika” visszatükröződése, a szovjet internacionalista beidegződés. Az 1991. évi függetlenné válás óta bár erőteljes a nemzetállami építkezés, de az orosz közösséget és nyelvet még ma is kiemelten kezelik. Az önállóság kikiáltása idején Ukrajna 51,4 millió lakosából az oroszajkú oroszok aránya 22% (11,4 millió fő), az ún. „orosz anyanyelvű ukrán nemzetiségűek” aránya 33–34 % volt! Az oroszokkal való kivételezés mellett az egymástól jelentősen eltérő helyzetű kisebbségeknek elvileg egyforma jogokat és lehetőséget nyújtanak az alkotmány, illetve a törvények szintjén. A napi gyakorlat azonban teljesen más, mert nemcsak a ki-

sebbségek igényeiben és lehetőségeiben, hanem a számukra biztosított jogokban is nagyok a különbségek. Anyanyelven oktató iskolái például (a krimi tatárokat kivéve) csak azoknak a nemzetiségeknek vannak, amelyeknek már a szovjet diktatúra előtt is voltak ilyen intézményeik. Az ukrániai nemzetiségpolitika oktatási vonatkozásait elemezve egyértelmű, hogy kizárólag csak azok a kisebbségek tudnak a nemzetállami jellegű hatalomtól engedményeket kicsikarni, amelyeknek az identitásudata, az anyanyelvi helyzete erős, és hatékony az érdekérvényesítő képessége. Számarányánál fogva kisebbségi közösségnek csak feltételesen tekinthető oroszokat kivéve, Ukrajnában ilyen népségnek tekinthető a krimi tatár, a Román és a magyar nemzetiség.

Az utóbbi időben az ukrán állam kisebbséggellessen oktatás- és nyelvpolitikai lépéseket tett. Ezek valódi célja, hogy a nemzetiségek körében felkeltsse és felgyorsítsa a többséghez igazodás vágyát. A kisebbségi szülőket hangzatos szövegekkel, a jobb érvényesülés ígéréssel arra ösztönzik, hogy gyermekeiket ukrán iskolába járassák. Mindez már középtávon az identitás gyengülését, az anyanyelv elvesztését, a hatékony érdekérvényesítés lehetőségének a visszaszorulását, azaz végül a többségi nemzetbe való beolvadást hozza magával.

Hosszú hónapokkal a kötet megjelenése után, 2008. május 26-án lépett hatályba az ukrán oktatási miniszter 461. számú rendelete, amely szerint a nemzetiségi iskolák oktatási nyelvét fokozatosan ukrán nyelvére kell változtatni. E célt egyes tantárgyak ukrán nyelven történő vagy kétnyelvű oktatásával, az ukrán nyelvórák számának más (természetesen nemzetiségi, esetünkben a magyar nyelven oktatott) tantárgyak rovására történő növelésével akarják elérni. A rendelet végrehajtása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolahálózat megszűnését jelenti. A jogszabály ellen a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetei élesen tiltakoztak.

A kötetet gazdag fotómelléklet teszi még értékesebbé. A kiadvány a beregszászi magyar főiskola rangos Rákóczi-füzetek sorozata, 35. kötetként látott napvilágra.

(PoliPront Kft, Ungvár, 2007)

Bottik József

Esterházy János második tanúságtétele

Az esti mise végetért. A templomból könyvbemutatóra vonulnak a falu magyarjai – a szívükből felszállt imák utolsó fénybolyhoskái még fél-felragyognak fekete ruháik szövétén. A közösségi házban a szerző várja őket, hogy szavakkal és vetített képekkel életre keltsen valakit, akit maga alá akart temetni a történelem, ám a hazugságokat elgörgötte az idő, mint ama barlang nyílása elől a sziklát – feltámadt az igazság.

Az egyik fényképen a boldog Esterházy-családot látjuk: az édesanyát, az édesapát és a három gyereket: a két lányt és a kis Jánost. Az édesapa már a huszadik század nyitányán tudja, nagy a baj: eszmefertőzés homlasztja a nemzetet – a magyarság elfordul Istentől. Idősebb Esterházy János ezért a kastély könyvtárában rója figyelmeztető sorait, ám élete virágában súlyos betegség teperi le.

Halálós ágyán így búcsuzik a négyéves Jánoskától: „Légy mindig jó magyar, kisfiam.”

Az édesanya védőburokba vonja elárvult családját – a kastély kápolnájában Istenhez vezeti gyerekeit. A freskóról Jézus és az Istenyara simogatja őket tekintetével. Közben a világ gyűlölködői poklot építenek hatalomvágyból, önzésből és képmutatásból. Míg a kis János felhőket néz, a gyárakban halmozódnak a fegyverek; míg lova a Zobor-hegy alatt röpíti, valahol terveket szőnek a kiszemelt népek leigázására és rajzolják az új térképeket. És a becsapott emberek egymásnak rontanak és ölik egymást az első világháborúban: a vérszagra összesereglenek a hentesek és feldarabolják Magyarországot.

A trianoni csapás mélyen megsebzí az ifjú Esterházy szívet. Mi történt velünk és miért? – töpreng édesapja feljegyzéseit lapozgatva, s bennük Mátyás királyunk intelmére bukkan: „Az isteni szolgálatra bármilyen idő alkalmas és mindaz, amit a haza érdekében tesz az ember, nem egyéb, mint Isten szolgálata.” E szavakat elemi erejű megvilágosodás követi: férfikora küszöbén hatalmas erő, reménység és tettvágy tölti el Esterházy Jánost. Mintha édesapját hallaná: „Két kincset őrzöl a szívedben, fiam: a magyarságot és a kereszténységedet. Ápold és óvd mindkettőt, mert ezek a legnagyobb értékeid, erejük mindig átsegít majd a megpróbáltatásokon... Valakinek most is az éle kell állnia és megküzdnie mindazokkal, akik megszegik a szeretet törvényét, hogy leigázhassák a jóhiszemű, a munkában megfáradt, a kiszolgáltatott embereket.”

Egy újabb fényképen már az Isten akaratából lett népvézért látjuk sorstársai körében. Esterházy fáradhatatlanul járja a Felvidéket, hogy csüggedő népet erősítse. Útján hol nyiladozó tulipánok, hol gyermekkora rózsái köszöntik és mindenütt magyarok sokasága várja, hiszen a nagy bajban mellettük áll, s a mosolya olyan tiszta, hogy senki sem kételkedik szavaiban: „Elárvult Honfitársaim! Ezen a földön születtem én is, szívem-lelkem itt gyökerezik, ezért itt maradok köztetek, veletek fogom átélni a rossz napokat, s ha az Úristen kegyelme megenyedi, a boldogabb magyar jövőt is. E nehéz időkben fokozott a felelősségünk Istenünkkel, nemzetünkkel, családjainkkal és utódainkkal szemben, de mi vállaljuk ezt a felelősséget. Mi a szlovák népet mindenkor a testvéreinknek tekintettük és fogjuk tekinteni a jövőben is. Az ezeréves sorsközösség az Úristen műve volt, s ezt a sorsközösséget emberi erő szét nem bonthatja.”

A könyv írója, aki művét a vértanú férfiu feljegyzéseiből, leveleiből, testvérhuga naplójából építette, könnyek közt olvassa az idézeteket: minden egyes szón ott a mennyek tisztasága. Esterházy élete azonban drámai fordulatot vesz – az üldözötteket védő, a szeretet Istenéről beszélő gyöngyembert börtönbe, majd a sarkkörön túli haláltábor jeges poklába vetik a XX. század fari-zeusai, a júdasok, a pilátusok, a kajafások. Elszakítják a családjától, a néptől és a rózsáitól – az Istenőtől azonban nem tudják elszakítani. Az Isten ott van a szívében. Ott van vele a vallatászobában, ahol reflektorfényvel döfködik a szemét, gyalázzák és ütlegetik; ott van vele, mikor fagyűskék milliói sebzik a kényszermunkán; ott van vele, amikor csontra és bőre soványodik, tüdejét kikezdi a kór, s erőtlen teste fölött keselyüként kórozza a halál, de mikor feleszmél, fogatlan szája körül felfénylik a mo-

soly. Nem panaszkodik, imádkozik. Mély hite szabaddá teszi. Szabadabb, mint azok, akik bilincsbe verték, mert Isten értelmet adott szenvedéseinek. A stációkat türellemmel járja – ez az ember a magyarok Krisztusa –, suttogják rabtársai.

A kivétítőn az Esterházyról készített utolsó fénykép jelenik meg: a lipótvári börtön foglyának nyakában ott lóg nyilvántartási száma – 7832. Figyeljék csak, mondja szónok, milyen nyugodt a halál árnyékában e férfi tekintete: arcáról sugárzik a lelki méltóság és a büntelenség... Az az érzésem, mintha János testvérünk itt lenne közöttünk, hogy szívesen hozzánk... És Esterházy János megszólal. Szavai fénybűhoeszkák, ragyogva szállnak a fekete ruhák rejtette szívek felé.

Kedves Testvéreim!

A tatár, török, a német és az orosz után most hamis prófétákat küldött hozzánk az Úr a Kárpát-hazába, hogy újfent próbára tegye hűségünket: megtartjuk-e parancsolatait, követjük-e szent Fia tanítását, aszerint élünk-e, ahogy Szent koronánk sugallja – hitben, szeretetben? De lám, égi királynőnk, Nagyboldogasszonyunk könnyezik, mert már az anyaméhben lemeszálóruk jövendő szentjeinket, munkásainkat, tanítóinkat, tudósainkat, lelkeszeinket – elpusztítjuk a jövőnket. Templomok helyett áruházakat építünk, az ima idejét a képernyők előtt tékozzuk el. Égi édesanyánk aggódik: tudjuk-e még, mi az Úristen terve velünk, magyarokkal? Hogy törvényekre alapozva mi építsük fel a Földön az Ő Országát a Kárpát-hazában, ahol a világ szíve dobog? Isten Országában nem lesznek gonoszok, nem lesznek fegyverek és nem lesz éhező; mindenkinek lesz hajléka; senki sem fél majd, mert megélheti a teljes szabadságot, és ismét palyolat lesz a víz, a föld és a levegő, akár a teremtés idején.

Kedves Testvéreim!

Nagyon-nagyon kérlek benneteket, ne higgyetek a képmutatóknak, a szemfényvesztőknek, a színlelőknek! Hát nem láttátok, hogy Jézus homlokára most kordonnak álcázott vaskoronát húztak országunk házájánál, jelezve: elpusztítanak?

Útött a végső óra, kedves testvéreim!

Imádkozzunk!

Imádkozzunk, hiszen a tiszta szívből felszálló ima ereje hatalmasabb a gonoszságnál és fegyvernél!

Mindennap köszönjétek meg a Mindenhatónak az élet ajándékát; hogy magyarok lettünk a Kárpát-hazában és kérjétek őt, mi is olyan hűségesek lehessünk hozzá, mint amilyen Jézus volt. Kérjétek, adjon erőt, hogy a beteg világ gyógyítóivá válhassunk.

Mindennap köszönjétek meg Jézus Krisztusnak, hogy az ő szent áldozata által értelmet nyert az életünk és kérjétek őt, segítsen megalkotni Isten Országát.

Mindennap köszönjétek meg égi királynőnknek, hogy örök időkre megmutatta, miként kell az édesanyának gyermekét szeretnie és kérjétek őt, tanítson meg bennünket imádkozni.

Köszönjétek meg mindennap a Szent Koronának, e megtestesült isteni sugallatnak, hogy itt van velünk, jelezve az egyetlen jó irányt. És kérjétek őt, szelíd tüze tisztítson meg a bűneinktől.

Kedves Testvéreim!

Kérlek benneteket, használjátok a hiteteket minden percben és órában, mint ahogyan a napsugarat használjátok!

Egyenesedjétek fel és emeljétek fel a fejéteket!

Emeljétek fel a szíveteket!

Legyetek jó magyarok, mindhalálig!

Ámen

Batta György

TARI LUJZA (szerk.):

Pásztó zenei emlékei

A Tari Lujza gondozásában megjelent, a Zagyva parti kisváros városá nyilvánítását is köszöntő tartalmú kötetről a recenzensnek mindenek előtt az jut eszébe, hogy milyen sok tényező – szerencsés vagy kevésbé szerencsés – együttese, az egymást váltó generációk történeti csillagzata befolyásolja az adott közösség kultúrájának állapotát, annak jellemző vonásait. Pásztó műveltségének és művelődésének, hangsúlyosan zenei életének történeti példája ennek szép példája. A földrajzi hely és helyzet révén évszázadokon át hatott a palócság kulturális tradíciója, ami az Árpád-kor második felétől kiegészült a ciszterciek művelődési hatásával, és a városi jogállás számos következményével is. Együtt volt jelen tehát generációk során a folyamatában változó paraszti, valamint köznépi műveltség és a magas kultúra intézményrendszere. Abban, hogy ez az örökség folytonos történeti ívet jelent, a XX. század zenetudományának volt meghatározó szerepe. A helyi dalárdáknak, kórusoknak *Kodály Zoltán*, *Szabolcsi Bence* és *Rajeczky Benjámint* gyűjtőmunkája segítette megőrizni a zenei hagyományt, nem utolsósorban a város szülőte, *Tari Lujza* tudományos tevékenysége, aki láthatóan egyaránt alázattal viseltetik mind a város és a táj kulturális hagyománya, mind a meghatározó személyiségek öröksége iránt. Bár a könyv változatos tematikája szerteágazó szálakon fut, úgy vélem, hogy a szerkesztő elsősorban ennek a sajátos és szerves kulturális egységnek, belső szerkezetének és áthallásainak szentel nagy figyelmet, s a „pásztóiség” zenei anyanyelvének rezdüléseit követi, a magyar és az európai zenekultúra és zenetudomány meghatározó személyiségeinek tevékenysége és hatása mellett. Egy pillanatig nem tagadja, hogy a büvkörökben él, különösen *Rajeczky Benjámint*ban, akinek rendkívüli életpályája és munkássága úgy is megjelenik, mint az árnyaltan összetett, sok évszázados pásztói zenei műveltség sajátos összegződése.

Talán nem is kell hangsúlyoznom az előbbieket után, hogy magam nagyra becsülöm ezt a fajta tudósi és emberi mentalitást, az ilyen közelítést a szülőföldhöz és szülővárosához: a tudós kutatót, aki – bár a rendre és a tudományos rendszerre figyel –, szívesen vállalja a személyes érintettséget, maga is a közösség tudása örökségének érzi magát, nem mellékesen, munkájában a legjobbak, a legnagyobbak elvárásaira figyel, s azok kultuszát teremti meg. Nagyon jó és követendő *honismereti* tevékenységnek is gondolom *Tari Lujza* munkáját, s példa értékűnek tartom a tudományos kutatók számára is.

A kötet bevezetőjében és a *Zeneélet Pásztón a dokumentumok tükrében* című fejezetben *Tari Lujza* a település történetének, művelődésének és társadalomrajzáinak összefüggésében rajzolja meg a zenei kultúra változásának folyamatát, számos vonatkozásban utalva a közönség egyéb kulturális örökségeire is. Hangsúlyozza a népi és a polgári műveltség hagyományos intézményeinek elkülönülését, de utal azok egymásra hatására is. A céhek tárgyi és írásos emlékei, az éjjeliőrök mondókái, a bíróválasztás szokásai, és még számos műveltségi vonás éppen úgy szervesül a közösség hagyományában, mint a paraszti kultúra szokáshagyományának elemei. Önálló fejezetet szentel az 1883-ban iparosokból megalakult Pásztói Dalegylet történetének, működésének. Az ma már inkább csak történeti érdekesség, hogy a pásztói férfiak részt vett 1906-ban a nagyságos fejedelem hmvainak fogadásán, a koporsót szállító vonat hatvani megállójánál. Az viszont a lokális közösségek szerveződésének gyönyörű példája, ahogy az egyébként kottát nem igen olvasó tagokból álló, jól szervezett dalárda folyamatosan működött, s hatott a helyi társadalomra és a másutt felkeresett hallgatóságra, például a rendre meglátogatott dalos versenyeken. A mai ifjabb generációk számára talán megmosolyogató, de a két háború közötti Magyarország vidéki kulturális életének még sajátos színfoltja volt, hogy például egy kalaposmester fél évszázadon keresztül énekelt egy kórusban. *Tari Lujza* 1994-ben még beszélgetett a dalárda múltjáról *Vida Balázs* bútorasztalossal, aki szülőhelyén, Kiskunhalason is kedvelte a karban való éneklést, s 1930-ban Pásztóra kerülve mindjárt jelentkezett a férfikarba. Ahogy sorolja a kórus egykori tagjait, köztük jóleső érzéssel fedezi fel az olvasó a magyar grafika és piktúra Pásztón született jeles alkotóját, *Csohány Kálmán* (1925-1980) nevét is. Az öntevékeny művészeti együttesek a helyi közösség szerveződésének és megtartó erejének egyik kulcsát jelentették. Az sem véletlen persze, hogy a második világháború után már értelmiségiekből szerveződött újjá a pásztói Dalegylet is.

A kötet második nagy tematikai egységét Pásztó – és a hozzá csatolt települések – népzenei anyaga jelenti. *Tari Lujza* első tanulmánya főleg a gyermekfolklorra koncentrált, majd a *Kodály Zoltán*, *Szabolcsi Bence* és *Rajeczky Benjámint* által gyűjtött anyagot mutatja be, végül saját gyűjtőmunkájának eredményét tárja az olvasó elé. Mint a kötetből megtudjuk, *Kodály* – vélhetően *Szabolcsi Bence* szíriat-gyűjtésének hatására is – 1922-ben kétszer gyűjtött népzenei anyagot a városban: a kötetben 27 lejegyzése szerepel. *Szabolcsi Bence* viszont nem járt Pásztón: adatközlítőül a fővárosban rögzítette a szíriatokat, *Rajeczky Benjámint* hosszabb időn át gyűjtött a Mátarában és Pásztón: a kötetben 1969-es, utolsó pásztói gyűjtésének anyaga szerepel. A helybeli adattár *Tari Lujza* 27 dallamleírása zárja, amit köszöntő-versek szövegével egészített ki. A közölt dallamok nagyon jó lehetőséget teremtenek a dalok újratanulására, a gyermekekkel, fiatalokkal való megismertetésére is.

A könyv harmadik része Pásztó egykori jeles lakója, *Rajeczky Benjámint* emlékének adózik személyisége és munkássága felidézésével. Az Egerben született (1901. november 11.) zenetudós 1945–1950 között perjelként vezette a pásztói ciszterci rendházat, s a Néprajzi Múze-

umban, majd az MTA Népzene kutató Csoportjában, illetve Zenetudományi Intézetében és a Zeneművészeti Főiskolán betöltött állása mellett, a Pásztón bekövetkezett haláláig (1989. július 2.) is mindig kötődött a városhoz. Európai hírű és rangú tudományos tevékenysége is több szálon kapcsolódott a település és a rendház múltjához, s – a hazai gregorián kutatást megalapozó művei, egyházzenei és népzenei munkái mellett – megírta övezte végtelen tisztelet és megbecsülés szakmai körökben – idehaza és külföldön egyaránt. A személyes és családi barátság, és a szakmai életút okán is, e tisztelők közé tartozik Tari Lujza is: mint a kötet végén szereplő bibliográfiáigazolja, tanulmányok, cikkek egész sorát szentelte Rajeczky Benjámin tevékenységének, kultuszának. Ezek fényében különösen érthető, hogy miként válik jó szerével e kötet „főszereplőjévé” Rajeczky Benjámin, ahogyan valóban meghatározó formálója volt Pásztó zenei életének is.

Amint talán a nem zenekutató, s nem folklórlista által írott ismertetés is igazolja, a Tari Lujza által gondozott kötet nem csak a szűkebb szakterület művelői számára érdekes és tanulságos. Sokkal többről szól egy kisváros zenei életéről. Jó szívvel ajánlom a Honismeret olvasói számára, példaként is egy közösség közös múltjának megismertetéséhez, megőrzéséhez.

(Pásztó Város Önkormányzata. Pásztó, 2007.)

Víga Gyula

A város élni akar

Veszprém, 1919–1929.

Szerk.: Csiszár Miklós

A veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár 1999 óta már a hatodik kötetét adta ki egy érdekes és fontos helytörténeti kiadványsorozatnak, melynek beszédes címe: *Múltidéző*. A város polgármesteri hivatala által támogatott kiadvány mindig Gizella-napra, Veszprém ünnepnapjára jelenik meg. Így történt ez az idei évben is.

A csinos, puhatáblás, 150 oldal körüli terjedelmű könyv – akár elődei – a helyi sajtóból, a korabeli veszprémi hírlapok cikkanyagából válogatva közöl, most éppen százötvenet. Az időrendben haladó válogatás a mai olvasó igényeinek megfelelően csoportosítva, kisebb tárgyköröként tesz közzé jellemző újságcikkeket a máramár – helyben legalább is – újszólóváln elérhetetlen régi lapokból. Sajnálatos történelmi tény ugyanis, hogy kénytelenül antikapitalista hevületből az ötvenes években a mai megyei könyvtár elődjét jelentő múzeumi könyvtár anyagából kiselejtezték a helyi lapok legjavát.

A korabeli tudósítások, tárcák, karcolatok és egyszerű rövidhírek szemléletes képet rajzolnak az I. világháború utáni Veszprémről, a város és polgárai életéről. A

cikkeket olvasva, meghökkentően éles képet kapunk egy közép-dunántúli kisváros háború és forradalom utáni benukultságáról, amelyet tetézett a nagypolitika helyi lecsapódása is. (Kevésbé ismeretes: az ország nagy részét 1919 őszén elárastó román csapatok még Veszprémet is megszállták két hónapra.) Idő kellett, mire a társadalom úgy-ahogy magára talált. Kellettek ehhez aztán a történelem tanulsága szerint jól bevált módszerek: a látványos emlékjel-állítások, az emlékhelyeken vagy egybeült rendszeresen tartott megemlékezések, a polgárság különféle csoportjait mozgósító, társas együttléteket szervező egyesületek. „Egybetartozik mindenki, aki magyarnak érzi magát, a munkás, az iparos, a kereskedő, a tisztviselő, akik mindegyikétől elvárjuk és megköveteljük, hogy mint a közösség tagjai, az egész közösségért áldozatot is tudjanak hozni” – írta a *Veszprémi Hírlapnak* egy levelező 1927 szeptemberében, roppant korjellemző módon. Más volt az a kor, mint a mai, amit abból is láthatunk, hogy milyen nagy figyelmet fordítottak az új nemzedék nevelésére. Aligha zajlott le iskolai ünnepegy, műsoros est, tanulmányi kirándulás, sportrendezvény és általában bármilyen kulturális megmozdulás úgy, hogy valamelyik helyi lap ne reflektált volna rá! Napjaink sajtójának gyakorta gyomorforgató izléstelen-szerű lapjait forgatva gyermekien jámbornak, talán szenteskedőnek tűnik a cikkek hangvétele – csak akkor mi magyarázza, hogy egy sereg diacéért név tulajdonosa, Wallner Ernő, Nagy Sándor, Gáspár Sándor és sokan mások megállták helyüket más ideológiák széljársában is?

Nem marad adós a válogatás az általánosságban vett haladás, a modernizáció kérdésének bemutatásával sem. Olvashatunk a múzeumi könyvtár megnyitásáról, az 1923-as veszprémi ipari és mezőgazdasági kiállításról, a kőbányarészvényeseknek közgyűléséről, a Séd nevű folyócska kiadásáról, a városfejlesztési gondokról, turisztikáról, sőt, a helyi kereskedők és iparosok tiltakozó nagygyűléséről is.

Veszprémnek, más hasonló múltú városoktól sajnálatosan eltérően, máig nincsen történeti monográfiája, holott efféle művek már a XIX. században megjelentek. Az ilyen átfogó igényű mű megalkotására évtizedeken át tudatosan készülő városi főjegyző, majd alispán, egyben történetíró Végely Dezső 1897-ben, élete teljében anélkül halt meg, hogy megírhatta volna fő művét. A két világháború közt számos rész tanulmány született ugyan, de ezek szintézise elmaradt. 1945 után a korszellelem legkevésbé sem kedvezett e „klerikális múltú város” történeti kutatása hathatós támogatásának. Gutheil Jenő *Az Árpád-kori Veszprém* című művének, valamint Hungler József *A török kori Veszprémének* 1978-ban, illetve 1986-ban történt kiadásával (a megyei levéltár jelentette meg őket) végre megindult valami. A rendszerváltás utáni új idők örvedetes fejleménye, hogy egymás után jelennek meg a *Veszprémi Szemle* nevű város történeti folyóirat számai (1993 óta, eddig 12 szám, szerk.: *Tölgyesi József*), a *Veszprém Városi Füzetek* sorozata (1998 óta, 9 szám, szerk.: *Praznovszky Mihály*), aztán a Dózsa György Ált. Isk. Iskolatörténeti Gyűjteményének *Tanítók, tanárok* című sorozata (szerk.: Kovács Sándor), továbbá számos intézet, szervezet kisebb-nagyobb kiadványa, még a piarista öregdiákoknak, a veszprémi zsidó hitközségnek is vannak történeti elkötelezettségű köte-

teí, Bizonyos mértékig ide számíthatók a *Vár Ucca 17* című „negyedévkönyvnek”, majd e szerkesztőség mint műhely más kiadványainak, és rengeteg más munkának, köztük tisztes magánkiadványoknak a megjelentetése is. Ezek révén jelentős lépések történtek forráskiadásban, feldolgozásban, komoly szakkikkekben, ügyes amatőr munkákban egyaránt, amelyek nélkül – és még sok hasonló nélkül – monográfiát írni nem lehet, de amelyek önmagukban mégis kevesek hozzá. A monografikus szemlélet, a munka összehangolása még mindig késik.

Érdekes módon a megyei könyvtár *Múltidéző* sorozata az, amely a hírlapírás sokoldalúsága folytán talán a leginkább demonstrálja a várostörténeti monográfia gondolatának indokolt mivoltát, amivel így hézagpótló szerepet tölt be, mint egy nagy felkiáltójel, többszörös értelemben is.

A kötet anyagát dr. Csiszár Miklós könyvtáros, ny. iskolai könyvtárvezető válogatta, kommentálta és szerkesztette. Munkáját három nemes tulajdonság fémjelzi: szakértelem, szorgalom és fantázia. A *Múltidéző* sorozatának is most már ő a szerkesztője, ebben a székben ne jének, Csiszár Miklósné Eizler Katalinnak a tevékenységét követi. Ő, aki a *Múltidéző* elindítója és első négy számának szerkesztője volt, a megyei könyvtár helyismerteti gyűjteménye megszervezőjeként és a gyűjteménynek évtizedeken át értő vezetőjeként írta be nevét Veszprém megye legújabb kori művelődéstörténetébe. Csendes építőmunkájával biztos alapokat teremtett; 2006 végén, érthetetlenül korán következett be váratlan halála. Férje azóta rá is emlékezve folytatja a megkezdett munkát.

Gizella-nap minden évben lesz. A *Múltidéző*-kötetek olvasóinak nevében kívánom én is, hogy jelenjenek meg a kötetek minden alkalommal. Hasznukat fokozná egy jó részletes tárgy- és névmutató, amelyet legkésőbb a 10. kötet mellett várunk.

Somfai Balázs

VIRÁG GÁBOR:

A kishegyesi iparosság története

A település hivatalos internetes honlapján a következő olvashatók: „Kishegyes Bácska szívében a Krivaja folyó két partján, a Telecskai dombok ölelésében fekszik. Szabadka és Újvidék között félúton. Lakosainak száma eléri az 5800-at, többségében magyar nemzetiségűek, de élnek itt szerbek és romák is. A falu neve a történelem folyamán először 1462-ben bukkan fel, amikor Mátyás király édesanyjának, Szilágyi Erzsébetnek Szabadka táján több pusztát ajándékozott, köztük Hegyes-thwolt is. A ma itt élők őseinek zöme 1769 tavaszán Békés megyéből, Szentandrásról érkezett. A Szent Anna tiszteletere emelt templomukat 1788-ban szentelték fel. A falu az újratelepítés során a Krivaja (Bácsér) mentén épült fel, kezdetben 170-en laktak itt... Korábban jelentős szerepe volt a mezőgazdasági birtoknak, a fémfeldolgozó vállalatnak és a téglagyárnak. Mára társadalmi vállalatok magántulajdonba kerültek. Több helybéli magánvállalkozó is sikeresen gazdálkodik. Falunknak van óvodája, általános iskolája, könyvtára, egészségháza. Számos író, képzőművész, színész, zenész és újságíró pályafutása indult a faluból... Művelődési életünk

mozgatója a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület. Az Egyesület Sportegyesület keretében pillanatnyilag a labdarúgó, sakk és a női kézilabda szakosztály működik. Ezenkívül rendezvényeink a Dombos Feszt, Anna-napok, Csépe-émléknap. Havonta megjelenik a kishegyesiek lapja a Szó-Beszéd. Önkéntes Tűzoltó Testületünk 130 éves múltja tekint vissza. A faluban több civil szervezet működik sikeresen.”

Amiről itt nem esik szó, igazából arról ír szerzőnk: a helyi kézművesség és az iparosság kialakulásáról, az iparosok szerepéről, fontosságáról, helyi súlyáról, különösképpen szervezeteikről, s valamelyest még hagyományokról is. A hat fejezetre tagolt munkából kettőt a kishegyesi céhek történetének szentel, egyben az ipartársulati évtizedekről szól, majd a velük párhuzamos történetekben az Iparos és Kereskedők Köréről, az ipartestület zászlajáról, s az utolsó – ám a leghangsúlyosabb – fejezetben a helyi tanonciskola történetét rajzolja meg.

A céhes életet nagyban meghatározta, hogy az itteni – vegyes – céhszerűen működő szervezet a törökök kiűzését követő visszatelepítések után jött csak létre. Az iparosok létét már az urbárium összeírásai is bizonyították, ám ez inkább az erőteljes földüri alávetettségre, az egyéni contractusos működésre, semmint a szervezett céhszerű kezdeményekre volt bizonyíték. A kezdetekben leginkább a helyi kereszmárosok, vendéglősök, kereskedők, molnárok és malmosok voltak a település életének meghatározói, Gazdag levéltári források, fontos összeírások, magánokiratok és nem utolsósorban a szerző saját tulajdonában lévő eredeti dokumentumok alkotják mind ennek, mind a következő – már a helyi vegyes céhről szóló – fejezet alapforrásait.

A második fejezet részletesen taglalja, dokumentumok sorával támasztja alá az itteni céh történetét, szervezeti életét. Tisztázza az alapfogalmakat, s ezekhez kapcsolódóan eredeti forrásokkal eleveníti meg, szinészíti azokat. Számos idézett rész jelenik meg a céhprivilegiumból, a céhszabályzatból, mindjárt kommentálva és kiegészítve a napi életből vett – a források által lehetővé tett eredeti – adatokkal, sőt történetekkel. Ugyanakkor számos helyen – nyilván a forráshiányból következően – homályban maradnak fontos kérdések: vajon miért igen magas a céhen kívüli iparúzóik aránya, vagy miért maradtak ki fontos szakmák (kőműves, molnár, borbély, fazekas) képviselői? A következő – az ipartársulatról szóló – fejezetbe áteszűsztatva elemzi, mérélegeli a megszűnt céhek fontosságát, szerepét, bizonyos monopolisztikus munkarendszerét, a kishegyesi múltba történt beágyazódásukat.

Az 1872. évi ipartörvény által eltörölt céhek helyébe lépő ipartársulat időben megszerveződött Kishegyesen is. Néhány – a kötetben közölt – dokumentum adatain kívül azonban nem sokat tudni róla, mivel a működéséről alig maradt fenn forrás. Azt sem tudni igazából, hogy a későbbiekben átalakult-e ipartestületé. Csak közvetett adatok bizonyítják az akkor már igen csak számottevő iparosság nagyságát, szakmai összetételét. A forráshiány érthető, hiszen a trianoni döntés után létrejött új rezsim a múlt dokumentumait megőrzésének nem igazán volt híve. Ugyanakkor a fennmaradt és megőrzött iratok nagyon értékes forrásai mind a korábbi időszaknak, mind pedig az 1920–30-as években az itthonitól merőben eltérő iparigazgatási rendszer, s az abba beilleszkedett kishegyesi iparosság múltja megismerésének. Az 1931-es

jugoszláviai iptörvény alapján megújult testület Kishegyesen 1937-ben 116 önálló iparost tartott számon. Igen tanulságos a közölt összefoglaló táblázat is, amelyben a szerző abc-rendben állította össze az ipartestület tagságát az 1923 és 1944 közötti évekről. Érdekes az 1950-es évek történetének rövid ismertetése, amikor is a helyi iparosok száma már folyamatosan – csaknem a felére – csökkent.

A szerző birtokában lévő forrásanyagnak köszönhetően önálló fejezet foglalkozik az – 1903-ban alakult, majd az ipartestületbe beolvadt – Iparosok és Kereskedők Köre elnevezésű szervezettel. A politikamentességre nagy súlyt helyező szervezet az iparosság kulturális és hagyományörző életét irányította, dalárdát és színi társulatot működtetett, társadalmi és vallásos megmozdulásokat, bálakat szervezett. Nagy szerepe volt a helyi közösség saját identitásának megőrzésében, de egyben sajátos beágyazódásának elősegítésében is.

Önálló fejezetet szentel az iparosok zászlaának a – kicsit talán túlhangsúlyozott, szinte szakmuzeológiai jellegű – részletes leírására, ismertetésére. Ennél sokkal fontosabb és érdekesebb a helyi tanonciskola történetének – a kötet terjedelmének szinte egyharmadát kitevő – közcadása. Források, dokumentumok sorával tárja fel az intézmény történetét az 1923. évi megalapításától kezdve egészen az 1954-ben történt megszűntéig. Az adatgyűjtések és a részletes táblázatok összeállítások segítségével részletesen ismerhetjük meg az iskola hazaitól jelentősen eltérő önigazgatási szervezetét, feladatkörét, igazgatást, működését és nem utolsósorban az ott folyó nevelőmunkát. Mind ez a fejezet – teljes egészében – mind az előzők – részleteikben – olyan történetet tárnak elénk, ami mindenben az ott élők, de mindenképpen fontos része XX. századi történelmünknek.

(Forum Könyvkiadó. Újvidék, 2008)

Bencze Géza

RUDOLF LÁSZLÓ:

Bukovinai székely családok – Józseffalva

Mostanában divattá vált a családfakutatás. Sokan kíváncsiak családjuk történetére, kik voltak az elődei, honnan származnak. Ki vagyok én? Minden emberben fellelhető élete folyamán ez a kérdés, a szakemberek ezt identitásnak, önazonosság-tudatnak nevezik. Hogy kik is vagyunk valójában, a családunk történetének ismerete nélkül nem tudunk helyes választ adni erre a kérdésre. Ehhez kaphat segítséget Rudolf László jóvoltából az a bukovinai székely, akinek az elődei Józseffalván éltek, és mindenki, aki többet akar tudni az egykori bukovinai székelyekről.

Rudolf László most megjelent könyve, a Bukovinai székely családok, Józseffalva anyakönyvei alapján az ott letelepült összes bukovinai székely család adatait tartalmazza 1785–1945-ig, a Tolnába és Baranyába való letelepülésig. A könyvben 96 józseffalvi család adatait találhatjuk meg:minden olyan bukovinai származású vagy házastársa révén azzá vált személy szerepel, aki legalább egy dokumentált anyakönyvi eseménnyel kapcsolódik Józseffalvához vagy Bácsjózseffalvához: ott született, vagy ott kötött házasságot, vagy a házastársa

odavalósi, vagy ott halt meg.” – írja a szerző a könyv előszavában.

Általában 5-6 nemzedék születési és halálozási adatait találhatjuk meg egy-egy józseffalvi családnál, ha csak nem halt ki a család, vagy nem költözött el. Volt olyan család is, amelyiknek csak egy vagy két generációja élt Józseffalván. Minden egyes családnévről megtudjuk milyen eredetű. ha idegen, magyarosították-e, és mikor. Azt is jelzi, ha a család valamely ága kihalt, a lányok melyik családba mentek férjhez, vagy ha valamelyik családtag sorsa valamiért ismeretlené válik. Minden egyes családfát bőven illusztrál fényképekkel is, ezáltal a könyv látványosabb, érdekesebb. A könyv végén külön sorozatot közöl a józseffalvi énekkarról, amit Németh Kálmán (aki 1932-től volt a falu plébánosa) alapított.

A szerző az anyakönyvből kigyűjtötte a más faluból házasság révén Józseffalvára települtek névsorát is. Itt először a négy székely faluból származottakat találjuk meg, de felsorolja az egyéb településekről, illetve ismeretlen helyről betelepülteket is. Az egyéb települések között ilyen helyneveket találunk: Bogdánfalva, Dragoesti, Galicia, Gurahumora, Ilisesti, Kassa, Klézse stb. A családnevek nagy része román, illetve német eredetűről árulkodik. Mindebben az az érdekes, hogy ezek a személyek nyelvükben, szokásaikban, viseletben bukovinai székellyé váltak, s Magyarországra már többnyire magyarosított névvel települtek át. Belényesi Márta írja a Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél című könyvében:idegent csak úgy engedtek maguk közé (úgy házasodtak vele össze), ha férfi léte re nemzetiességi hovatartozásáról ő mondott le, és magyar lett.” Ezt alátámasztják az anyakönyvek adatai is. Bogdánfalva, Klézse helységnevek arra utalnak, hogy nem szakadt meg a kapcsolat a moldvai magyarok és a bukovinai székelyek között.

Nemcsak a betelepülteket, hanem a Józseffalváról elvándorlókat nevét is megtaláljuk a könyvben. Nyomon követhetjük, hogy kik mentek el Hertelendyfalvára, Sándoregyházára, Székelykevére, Gyorkra, Dévára, Babsára, Marosludasra, Csernakeresztúrra, Sztrigy-szentgyörgyre, Amerikába, Kanadába és Brazíliába.

Úgy gondolom, nemcsak azoknak izgalmas olvasmány ez a könyv, akiknek a családja Józseffalváról származik, hanem mindazoknak, akiket érdekel a bukovinai székelyek története. Rudolf László igen alapos munkát végzett, könyvében megmutatja mindazokat az összefüggéseket, ami az anyakönyvek adataiból kiolvasható. Haszonnal forgathatják a kutatók is. Úgy tudom a szerzőtől, a következő kötet az andrásfalvi református családokat mutatja be. Izgalommal várjuk a sorozat többi kötetét is.

Fábián Margit

F. DOBOSY LÁSZLÓ:

Ózdi kistérség. Lehetőségek települései.

A ma már középiskolai tananyagban szereplő „fenntartható fejlődés” gondolata – regionális és lokális szinten – különösképpen felértékelheti a helytörténeti irodalom jelentőségét. A települések számára készülő stratégiai helyzetfeltárások, gazdasági helyzetelemzések alapjai ugyanis főként azok a művek, amelyek képesek

egy-egy régió, falu vagy város múltját, helyzetét és lehetőségeit megvilágítani jövőképeinek megrajzolásához. Az ózdi kistérség 29 településének jelentős része szerencsés helyzetben van ebben a tekintetben gazdag szakirodalmának, illetve a 46 éves múlttal és számos, a honismeret terén elért sikerrel büszkélkedhető ózdi *Lajos Árpád Honismereti Kör* tevékenységének köszönhetően.

Részben a fenti szempontok figyelembevételével készült el a kistérségi kézikönyvek sorában immár harmadik alkalommal *F. Dobosy László* műzeumvezető legutóbbi könyve, amely a 2001-ben és 2003-ban megjelent alkotásokhoz hasonlóan, azokat kiegészítve nyújt gazdagon illusztrált áttekintést a régióról. Nem kizárólag helytörténeti kötetről van szó, a célok új követelményekhez igazodtak. A szokásosnak mondható polgármesteri ajánlást követően a szerző a (kis)tertség földrajzi helyzetét vizsgálja fel pontosan behatárolva (északon Szlovákia, nyugaton Nógrád megye, keleten a kazincbarcikai kistérség övezeti), majd kitérve természeti adottságainak, éghajlatának, növény- és állatvilágának főbb ismérveire a Bükk északi homlokterében haladva. Főbb történelmi eseménybemutatása bár vázlatos, kronologikus sorrendet követ, s ezután külön alfejezetben foglalkozik az Ózdi Kistérség Többszörös Társulás létrejöttével (2004), a régió gazdaságán belül pedig az ezredforduló mezőgazdaságával, iparával és az egyre nagyobb mértékű harmadik szektortal, a kereskedelemmel. A társadalmi szerkezet és a szolgáltatási szféra kiemelt szerepet kap a könyvben, hiszen a gazdasággal összefüggően a rendszerváltozást követően átalakult foglalkoztatottság, oktatás, kultúra, sport, továbbá idegenforgalom (és kulturális turizmus) fontos tényezők a kistérség külső megítélését illetően. Utóbbi terén elsőbbséget jelenthetnek azok a látványosságok, építészeti és történelmi örökségi emlékek, amelyekben – kellő infrastruktúrával – számos lehetőség rejlik gazdasági téren is. Kiegészítésképpen a szerző külön kiadványban is bemutatja a tárgyi emlékeket ismertető tárlatokat, kiállítóhelyeket, azonban ez az alkotás nyomtatott formában egyelőre még nem, csupán a világhálón érhető el az Ózdi Művelődési Intézmények (ÖMI) honlapján (*Dobosy László: Tájházak és kiállítóhelyek az ózdi kistérségben*. Web: <http://www.ozdolvaso.hu/kt/ters.htm>).

A településeket címerükkel ábrázolja és a legfontosabb önkormányzati adatokat feltüntetve a szerző a természeti környezetben, a főbb eseményeket vázlatosan ismertető történelmi áttekintésen, valamint a jelenlegi gazdasági-társadalmi helyzetükön túl szintén leginkább talán a látóvalókra helyezi a hangsúlyt. Ezek közül néhány példát kiragadva: Arló község esetében a suvadásal keletkezett Arló-tó, Csermelyben a Gömör vármegye bányászataiban és vasiparában kiemelkedő szerepet játszó Sturman család által épített kastély, Domaházán a Feszty Árpád lánya, Feszty Masa által festett templomi freskók, Gömörözölőn a biogazdálkodásra hangsúlyt fektető „ökofalu” jellege, Járdánháza határában IV. Béla király kápolnája, a pálos monostor melletti Hangonyban a római katolikus templom és a földesúri kúriák, Kelemérnél a Mohos-tavak, Sátán pedig Fáy István kastélya említhető meg. Ezek a községek egyben híres emberek lakóhelyei is voltak: Ujváry Zoltán néprajzkutató professzor (Debreceni Egyetem) például Hétfen, Balogh Béni író Nekézsenyben született, Tompa Mihály lelkész-költő emlékének két, ott eltöltött év (1849–1851)

után Kelemérben látogatható emlékgyűjteményt létrehozva, Bárdos Lajos zeneszerző, karnagy (Kodály Zoltán tanítványa) emlékének pedig Lénárdarócon örzik. A fálválnál természetesen jóval nagyobb teret kap a könyvben a három kistérségi város: az egykor szénbányászatról és lemezgyártáról ismert Borsodnádásd, a központi szerepet betöltő volt iparváros Ózd, illetve a „Gömör kapujának” tartott, egykor a Serényi grófok lakóhelyeül szolgáló Putnok.

A kistérségi kötet utolsó fejezeteiben angol és német nyelvű összefoglalók következnek. Mindezeket két oldalas ajánló bibliográfia követi, majd ismétellen a szolgáltatási szektor igényeit szem előtt tartva egy gazdasági adattárral találkozhatunk a záró részben.

A hasonló jellegű feldolgozások anyaga természetesen folyamatos nyomon követést és bővítést igényel. Honismereti irodalmunknak részben ezekhez az igényekhez is igazodnia kell, miközben a hagyományápoláson túl további, új szempontú megközelítések, módszerek és források használata szükséges.

(Inka Kiadó, Ózd 2007.)

Alabán Péter

BÁNFALVI LÁSZLÓNÉ:

Az ózdi könyvtárkultúra története I. A kezdetektől 1949-ig.

Művelődéstörténeti jelentőségű az ózdi könyvtárkultúra történetét összefoglaló mű első kötete. Tervezett folytatása a szocialista időszak 40 éve mellett a rendszerváltozást követő eseményeket kívánja áttekinteni napjainkig, teljes képet adva egyben – jelen kiadvánnyal együtt – Ózdi könyvtártörténetéről. Összesített, a tájékozódást jobban elősegítő mutató szintén a jövőben kiadásra váró második kötetben áll majd rendelkezésünkre a *Borsodi Kalászos* sorozat 4. köteteként.

A könyvtárvezető szerző feladata sem az adatgyűjtés, sem pedig a – lehetőségek szerint – minden körre kiterjedő történeti háttér forrásközpontú ismertetése során nem volt egyszerű. Előbbi terén a hasznosítható és rendelkezésre álló anyagállomány rangsorolása, csoportosítás szerinti feldolgozása mögött feltételezhetünk hatalmas kutatómunkát, míg utóbbinál a dokumentumokkal alátámasztott, kronológiai sorrendet követő történetiség felvázolása igényelt tőle kellő figyelmet. A történetírásban elsődleges forrásként kezelt eredeti kéziratok, jelentések, levéltári iratok természetesen nélkülözhetetlenek a hasonló jellegű munkák hitelességére nézve, feltárásuk azonban rendkívül időigényes, az időráfordítás mellett egyben kellő szakismeretet (pl.: forráskritika) is igényel. A kötet egyik fő érdeme ezeken túl a szakirodalmi és a könyvtári-könyvtárosi módszertani munkák felhasználása, illusztrálása, s az olvasók számára is érthető formában való közlése. Mindezeket túl nem egyszerűen helytörténeti alkotást vehetünk kézbe: a szerző nem gondolkozhatott egy településben, részben a volt Rima-murány-Salgótarjáni Vasmű Rézszévénytársaság nem egy helyben lévő gyár- és bányatelepeinek könyvtárai, olvasókörei, részben a város környéki intézmények miatt.

A könyv négy nagyobb egységre osztható: a bevezető és ajánló rész után következik Ózd város vázlatos be-

mutatása, kiemelve az oktatás és a művelődés helyzetét. Az egyesületi mozgalom kezdeteit, illetve az Olvasó Egylet első negyedszázadát összefoglalva a könyv történeti része a dualizmustól egészen 1949-ig mutatja be annak történetét, az özdí munkások és lakosok olvasási kultúráját, valamint a könyvtárosi munkát. Az olvasmányos, gyakran szó szerinti (és korrigált) forrásközlésen túl a mű mindvégig keretbe ágyazza mondanivalóját, utalva a háttérben zajló, sokszor befolyásoló társadalmi és politikai változásokra. A mintegy 100 oldalas, táblázatokkal és grafikonokkal ellátott áttekintés szakszerűen ír a könyvtárhasználat, továbbá a könyvtárosi munka szakmai feladatairól. Az Olvasó Egyleten kívül a Függelék rövid ismertetőt közöl az özdí Tiszti Kaszinó könyvtáráról, majd a Borsodnádasdi Munkás Olvasó Egylet könyvtára, a bánzállási, a farkaslyuki, a járdánházi és a somsályi bányatelepi Olvasókörök bemutatása következik. A záró rész már a város környéki települések könyvtárkultúrájának legfontosabb történeti adatait tünteti fel, végül a könyv szöveges fejezeteinek végén részletes bibliográfiát és rövidítésjegyzéket találunk.

A kötet csaknem egyharmadát kitevő, mintegy 60 oldalas képjegyzék tematikus bontásban közöl színes fotókat, valamint az eredeti anyagok, dokumentumok és tablók képeit. A 290 darabot megközelítő állománya pótolhatatlan, legtöbbször mások számára el nem érhető, vagy még eddig nem látottakat rögzítő forrásgyűjtemény, a kötet tartalmához szorosan és több esetben közvetlenül illeszkedik, csak a legújabb korra vonatkozó képek azok, amelyek inkább a következő kötet anyagához kapcsolódnának. Bánfalvi Lászlóné könyve részét jelenti térségünk művelődéstörténeti, valamint Özd város és térsége modern szemléletű helytörténeti irodalmának, formailag és stilisztikailag igazodva a történettudomány ezen ágának követelményeihez.

(II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár. Miskolc, 2007.)

Alabán Péter

GYÜSZI LÁSZLÓ:

Tatabánya történelmi olvasókönyve II. kötet

2004-ben látott napvilágot Gyüszli László most megjelent kötetének első darabja, a Tatabánya történelmi olvasókönyve című forrásgyűjtemény első része (Ismeretése Honismeret 2005. 5. sz.). A várossá nyilvánítás 60. évfordulójára elkészült az olvasókönyv második kötete, amely a bányászat kezdetétől 1956-ig tekinti át a város történelmét, közöl forrásszemelvényeket, képi dokumentumokat, adatokat. Célja és munka-módszere hasonló az első kötetéhez. Kronológiai sorrendben tárja elénk részben a még ismeretlen, részben más munkákban már megjelent dokumentumokat.

Az első fejezet a Tatai medence ipari tájja változik címmel bemutatja, miként vált ez a csendes, mezőgazdasági vidék a helyi „ipari forradalom” következtében zajos, gyárkémények és aknatornyok szabdalta látékép mutatkozó ipari területté. Az életmód változását, az otthon kultúra milyenségét, a korabeli szociális ellátottságot Fűrészné Molnár Anikó és dr. Ravasz Éva forrásközlései alapján ismerteti. Plasztikusan érzékelteti egy bányászcsalád életét egy önéletrajz jellemző részeivel. Szélesen

értelmezi az életmód fogalmát, így kitér az akkor még élő bányász hagyományokra. Gyüszli László a fejezetben több sajtóanyagot is használ, értékelve hitelességüket, felhívja a figyelmet a más jellegű forrásokkal való egybevetés fontosságára. Az egészségügy ismertetésénél megjegyzi, hogy a bányatelep helyzete jobb az országos átlagnál, de a szomszédos falvak, az elődközségek ellátottsága megoldatlan.

Mozgalmas és zavaros idők kora került a második fejezetbe. Világháború, sztrájkok és forradalmak, a korábbi gyors fejlődés ellenére szegénység, társadalmi elégedetlenség, bér-mozgalmak, kommunista és szociáldemokrata szervezkedések, gyermekmunka jellemzi a kort. Itt is törekszik az „emberi sors”, az életmód bemutatására. Kilenc forrás foglalkozik a Tanácsköztársasággal. A háborús években épült Népház kezdetéről kevés az anyag, ezért is fontos az itt közölt cikk. A későbbi bányásznapi alapjául szolgáló 1919. szeptember 6-i csendőrsortűz reális, értékelő bemutatását is több forrás révén világítja meg. Jó fejezetlezárás a tatabányai jegyző jelentése a Tanácsköztársaság alatti eseményekről című anyag beválogatása.

A harmadik fejezet a Horthy korszak gazdasági nehézségeit és ezek nyomán kiélleződő társadalmi feszültségeket foglalja össze. Továbbra is sok korábbi forráskiadást használ, de például a munkásmozgalom két évtizedét újabb személyes visszaemlékezéssel töltdja meg a már említett szemléletformálás jegyében. Szemelvényei között korabeli cikkek is szerepelnek, így a kormányzó 1930-as helyi látogatásáról, az 1935. évi bányaszerencsétlenségről, a helyi munkásjelölti intézményekről. Közli a Tatabánya és környéke az 1930-as években című, a Tata-Tóvárosi Híradóban megjelent tudósítást. Szemléletformáló jelentőségű a Magyar Zoltán és Kiss István által jegyzett Ténymegállapító tanulmány (1939) vonatkozó részeinek idézése. Itt ismét tudományos alapokon, történelmi szükségszerűséggel vetődik fel a bányaközségek várossá egyesítésének gondolata. Tudjuk, hogy a MAK Rt. nem támogatta, hogy az ekkorra együttesen már több tízezer lélekszámú községek lakosainak igényeit városi szinten elégítsék ki. Ezt közvetve igazolja Vida Jenő vezérigazgató levele az esztergomi tanfelügyelőséghez, amelyben közli, hogy a MAK Rt. által fenntartott elemi magániskolák esetében nem kívánnak 7. és 8. osztályokat szervezni. Magától értetődően újjak, és így a korábbi képet árnyalóak a revíziós hangulatot, ennek a politikának a helyi hatásait leíró részek. A második világháború helyi vonatkozásaiból kevesebbet válogat, ezt az időszakot részletesen tárgyalja a helyi levéltár kiadványa: Tatabánya a 2. világháborúban. Dokumentumok és tanulmányok. Levéltári füzetek 9. (2006). (Ism.: Honismeret 2007/2.)

Az olvasókönyv negyedik fejezete A bányá-községek várossá egyesülése, a diktatúra ki-alakulása és váltsága folytatja a már korábban felvetett témákat. Bánhidai harcok az erömű körül egy szemtanú visszaemlékezése alapján, háborús árok, a Nemzeti Bizottság első ülése a békés átmenet felé közelítő helyzet leírása. Az ellátási nehézségek, a bányák helyzetéről, a szentermelés alakulásáról, a bányák államosításának várható nehézségeiről a gazdasági helyzetet ábrázolják. Az életmód látványos változását Fűrészné és a „Magyar-Kiss” korábbi forrásközléseinek folytatása és Germuska Páltól a szociális helyzetet leíró szemelvény mutatja be.

Közigazgatás-történeti részek: a várossá nyilvánító helyügyminiszteri rendelet, az alakuló városi képviselő-testületi ülés jegyzőkönyve, valamint a városi tanács megalakulásáról szóló rész. A város fejlődése szempontjából kulcsfontosságú történelmi visszaemlékezést tartalmaz Kiss István: A tatai medence városi tájja alakulása (1978) című munkája vonatkozó részeinek közlése.

A korszak légkörét jellemzik a vörös hadsereg számára történő beszolgáltatás, a diktatúra kialakulása és a helyi 1956-ról szóló szemelvények. Korfestő hangulatúak a Gál Istvánhoz írt nyílt levél, illetve a Rákosi elvtársnak tett ígéretüket nem tudták teljesíteni című források. Eddig még nem közölt visszaemlékezést Smudla Mihályné Üldözöttségünkre emlékezem című, a Honismereti Szövetség pályázatára 1990 után készült memoárja.

Oktatástörténeti szemelvények mutatják be a gimnázium alapítását, a Péch Antal Bányaiipari Aknásképző Technikum első lépéseit volt tanárának visszaemlékezésével. Több mint fél évtizedes kutatómunka eredménye a Tatabánya történelmi olvasókönyvének két kötet.

(Tatabánya történelmi olvasókönyve II. Bányászat, ipar, urbanizáció A XX. században. Tatabánya 2007.)

Dr. Horváth Géza

TÓTH JÓZSEF:

Davaj, davaj!

Dr. Tóth József helytörténész, a Budapesti Honismereti Társaság elnökségi tagja, Zsámbok község elismert kutatója egy kevésbé kutatott és publikált témából, a második világháborút közvetlenül követő időkben történekről jelentetett meg egy kis tanulmányt több mecénás összefogásával, anyagi hozzájárulásával.

A második világháború magyarországi eseményeiről, a hazai tevékenységről, területek, városok, falvak elfoglalásáról sok átfogó monográfia, eseménytörténet, helytörténeti tanulmány látott napvilágot, de magáról a bevonuló katonák magatartásáról, viselkedéséről, a polgári lakosságot ért atrocitásokról kevesen írtak. Egyrészt nem volt ajánlatos a téma, másrészt szegényes levéltári anyag áll rendelkezésre. A szerző nagy érdeme e hálátlan téma feldolgozásában, hogy Zsámbok község, a gödöllői járás közigazgatási területén kívül hadi események összefüggéseit, hatásait tárgyilagosan elemzi. Eddig publikálatlan, orosz forrásból származó haditérképen mutatja be a Vörös Hadsereg 2. gépesített gárdahadtestének harci tevékenységét 1944 novemberében Hatvan város irányában. Az Attila védővonalon Isaszeg és Bag közötti szakaszának kiépítésén dolgozó magyar, német, szlovák műszaki alakulatok, leventék, munkaszolgálatosok, „rendkívüli katonai szolgálata” behívott fogatos parasztgazdák huszonnyalcezes tömegének munkája indokolja a terület hadtörténeti jelentőségének kiemelését, feldolgozását. Idézi a valkói jegyző jelentését: „...A községet november 17-én szállták meg az orosz csapatok. Ezután öt héten keresztül dúlt itt a harc. Alig akadt ember, aki a saját életén és a rajta lévő gúnyán kívül meg tudott volna menteni valamit, mert senki nem tartózkodott a lakásban, hanem bunkerokban tömörültek és csak a legszükségesebb dolgok elintézésében, lopva tudtak onnan feljönni. A lakásban található ingóságok legnagyobb részét elhurcolták. Innen 1945. február 18-án

ment előre az utolsó csapat, amelynek elvonulása után a lakosság feljött a bunkerokból és lakásait kifosztva, mindenét széthurcolva találta. A hadsereg elvonulása után a községben mindössze két sertes maradt.”

A valkói jegyző jelentése nemcsak a gödöllői járásra de az egész ország községeire, falvaira jellemző volt. A Vörös Hadsereg tagjainak katonai viselkedése, emberi mentalitása, a gyermekek szeretetén kívül nem engedte, hogy a lakosság „felszabadulásként” élje meg a harcot, követő megpróbáltatásokat és ebből adódóan az oroszok bátor elszántsága, hősiessége, emberáldozata sem kapta meg azt az össznépi elismerést, amelyet egyébként a német hadsereggel vívott küzdelme, véráldozata megérdemelt volna. Ezt az el nem ismerést csak megkeményítette a hivatalos szovjet és magyar álláspont, amely csaknem fél évszázadon keresztül tagadta a „málenkij robot”-ot, a közel négyezredes magyar hadifogoly szovjet táborokban való sínylődését, több ezer halálát, a felszabadítottaknak rendszeres megzabráását, a magyar falvakban, városokban történő embervadászatot, sok letagadhatatlan nemi erőszakot.

A tanulmány szerzőjének nagy érdeme és a dolgozat értékét nagyban növeli az a komoly kutatómunkát, időt igénylő levéltári bűvárdokást bizonyító tevékenység, ahogyan ezt a helyzetet nemcsak a községi jegyzők, előljárók jelentései, kimutatásai alapján elemzi, de idézi Rákosi, Dimitrov levelezését, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság dokumentumait, Vorosilov marsall reflexióit, Vass Zoltán, Faragho Gábor, Dálnoki Miklós Béla, Tildy Zoltán, Mindszenty bíboros, Nagy Imre, Gyöngyösi János észrevételeit, kéréseit Puskin nagykövethoz, Szekfü Gyula történész, akadémikus, moszkvai nagykövet hálátlan küldetését, szorult helyzetét, Townsend amerikai SZEB-tag, ezredes pilátusi magatartását, nyilatkozatát. Az országos kitekintésen túl az teszi igazán helytörténeti megkerülhetetlen forrássá a kilencvenhat oldalas tanulmánykötetet, hogy indulatmentesen, torzítás nélkül, történelmi távlatból írja le a háborús idők szörnyűségeit, a hadi eseményeket, a hadsereg ellátása körüli anomáliákat, az ország és a szűkebb környezet közbiztonsága terén tapasztalható, sokszor embertelen körülményeket, a népi önvédelmet, a háború okozta károk felmérésének kísérleteit, a falun tapasztalható morális romlást előidéző helyzeteket.

A gazdasági nehézségek mellett dokumentumok alapján bemutatja az oktatásügyi, egészségügyi kilitástalan állapotát, próbálkozásokat összefogására, a sürgős esetek ellátására, megoldására, a szellemi élet felélesztésére, humánus megoldásokra. Megkülönböztetett figyelmet kap a magyar hadifoglyok helyzete, hazahozataluk nemzeti követelésééé választására, a felfedi a kollaboránsokat, a meghíusult reményeket, mindazokat a történelmi szimptomákat, amelyek végül magával hozták az 1948 után bekövetkezett tragikus helyzet kialakulását. Emléket állít szűkebb pátriájában a valkói Horváth József népi policájnak, akinek életáldozatát márványtábla őrzi szülőfalujában. Gondos, részletes forrásjegyzék, helységnévjegyzék, intézmények, szervezetek nevének rövidítés magyarazata könnyíti az olvasó, érdeklődő, kutató helyzetét és gazdagítja a kötetet, amelyhez Holló Ilona polgármester-asszony írt ajánlást. Jól szerkesztett, sok fontos dokumentumot tartalmazó kötetet tipográfiai-lag is kifogástalanul gondozta a Patkós Stúdió.

Bihari József